

ԱՆԱԾԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1901

ԹԻԻ 9

ԴԱԽԻԹ ԵՒ ՄՆԵՐ (¹)

— 0 —

ՍԱՍՈՒՆԻ ԴԻԻԾԱԶՆԱԿԱՆ ԱԻԱՆԴԱԿԵՊԸ

Հայկական դրոյցները, հեքեթները, աւան-
գութիւններն ու ժողովրդական երգերը դեռ
գրեթէ ամբողջապէս անծանօթ կը մնան եւ-
րոպայի ֆոլքլորագէտներուն ՚հաց ի քանի մը
հատուածական թարգմանութիւններէ, տակա-
ւին դեռ ոչինչ է փորձուած Նւրոպային ճանչ-
ցընելու համար հայ երեւակայութեան այդ
բնական ծաղիկները: Եւ սակայն հայկական
ֆոլքլորին ուսումնասիրութիւնը մասնաւո-
րապէս սուր շահեկանութիւն մ'ընծայե-
լու բնութիւնն ունի, քանի որ Հայաս-
տանը՝ զարերէ ի վեր չլիւմ ունեցած ըլլալով
Արեւելքի եւ Արեւմուտքի շատ բազմաթիւ ժո-
ղովուրդներու հետ, անոր զրոյցներն ու հե-
քեթները հետաքրքրաշարժ ու ճոխ մոզայիք
մը կը կազմեն, ուր այլապէս ցեղերու ա-

ռապելներն ու երազանքներն իրար կը
խաչածեն ու իրարու կը շաղապատուին:

Սպասելով որ այդ ուսումնասիրութիւնը
ձեռնարկուի ամբողջական ձեւով մը, կ'ուզեմ
ճանչցնել եւրոպական հասարակութեան հայ-
կական աւանդալէպներու ամենէն տարածու-
ածներէն եւ ամենէն կարեւորներէն մին,
այն որուն մէջ զայն յղացող ժողովրդին
նկարագիրն ի յայտ կուգայ ամենէն աւելի շե-
տուած ձեւով մը, — «Դաւիթ եւ Մհեր»ի հե-
քեթը, կամ աւելի ճիշտ՝ ժողովրդական գիւ-
ցապներգութիւնը:

Այդ հեքեթին ծննդավայրն է Սասուն, թըր-
քական Հայաստանի այդ լեռնոտ գաւառակը,
որւր բնակչութիւնը խորիտ ու գրեթէ-ան-
կախ բարձր է պահած եւ որ այս պահուս,
թիւրք զինուորներով եւ Համբոյի-Քիւրտե-
րով պաշարուած, գերադոյն պայքարը մղելու
վրայ է՝ իր գոյութիւնը պահպանելու համար:
Սասուն միտ արտադրած է նշանաւոր ըմ-
բիշներ: Եւ «Դաւիթ ու Մհեր»ի հեքեթը ա-
մեն բանէ առաջ ըմբիշի պատմութիւն մըն է:
Ուժի եւ քաջութեան քերթուածն է ան:

Հայկական աւանդութիւններուն եւ հե-
քեթներուն մէջ, մեծագոյն մասը զուտ-հե-
թանոսական նկարագիր մը պահած են Այս հե-
քեթը մինչ անոնցմէ որոնց մէջ քրիստո-
նէական փառաբաններն ամենէն աւելի հզօրա-

¹ Այս յօդուածին ֆրանսերէն բնագիրը
պիտի երեւայ ի մօտայ Revue des Revues հանդէ-
սին, մ. թ. 9:

պէս թափանցած են՝ այդ պատճառով է որ, ան կը թարգմանէ, աւելի լաւ քան ուրիշ ունէ յայկական արտադրութիւն, վերջնականապէս կազմուած Հայուն, այսինքն քրիստոնէացած Հայուն, հոգեբանութիւնը:

*, *

Դաւիթ որդին է Մհերի, այդ Սասունցի հետոսին զոր ժողովրդական աւանդութիւնը կ'անուանէ «Առիւծաձեւ Մհեր»: Շատ փոքր եղած ատենէն՝ կորսնցուցած է հայրը, եւ մայրը երկրորդ անգամ ամուսնացած է Մարմնիւթի հետ, որ ինչ երկրին թէնքաւոր մըն է: Մայրը Դաւիթին տաած իր հետ Մարմնիւթի քով տարած է: Բայց արտասովոր ու մի որ Դաւիթի մէջ կը յայտնուի՝ հինգ տարեկան հասակէն իսկ, շուտով կը սկսի մտասանջութիւն պատճառել Մարմնիւթին որ կասկածոտ ու վայրագ բռնաւոր մըն է: Դաւիթ կը զբօսնուօրին մէջ ձեռքովը բռնել ծանր գուրզը զոր Մարմնիւթը կ'արձակէ իր ըմբշամարտական հրաշագրեւորուն սիջոցին, իր երէկուան ոտոսին որդւոյն քով այսքան վիթխարի ուժ մը տեսնելով սարսափած, Մարմնիւթը զայն ետ կը զրկէ իր հօրեղբոր, Ձենով-Յովանի մօտ, որուն ձայնը այնքան զօրաւոր է որ եօթը գոմէշի ժողովով կը փաթթէ իր մարմինը որպէս զի իր սեփական ձաշինքն բաղխումն չխորտակուի:

Ձենով-Յովան պաշտօն կը յանձնէ իր եղբոր որդւոյն որ իր հօտը տանի արածէ՝ իր հօրեղբորը ծառայութիւն մատուցանելու տնայնջողով, Դաւիթ զայնիւր եւ աղուէմնիւր կը բռնէ զորոնք սեւ այծեր կը կարծէ, եւ կը խառնէ զանոնք իր հօտին, կարծելով թէ զայն կը ստուարացնէ այդպէսով՝ կը գանգատի միայն թէ շատ գիտաբութիւն կը քաշէ այդ անիծած սեւ այծերն արածելու, մինչդեռ ճերմակ այծերն ա'յնքան հանդարտ են: Յետոյ, հօրեղբայրը իրեն պաշտօն կը յանձնէ՝ իր արջաբող տանիլ արածելու: Դաւիթ առիւծներ, վագրեր եւ արջեր կը բռնէ եւ իր եղներուն կը խառնէ. երբ խրկուան, փարախը կ'առաջնորդէ այդ տարօրինակ նախրը, գազաններուն տեսքը կը վրդուցնէ քաղաքին բնակիչները Դաւիթ, որ տակաւին ինքզինքն անգիտած

նպատակ մը չունեցող Ուժը կը ներկայացնէ, չի հասկնար ո՛չ տարբերութիւնը զազանին եւ ընտանիքի անասունին, ո՛չ այն սխրագործութիւնը զոր կատարած է գազանները բռնադատելով եղներու պէս իր ձեռքին տակ արածելու, ո՛չ ալ քաղաքին բնակիչներուն տարսափին պատճառը:

Հօրեղբայրը կը ստիպուի վերջ ի վերջոյ հուժիւր պաշտօնն առնել անոր ձեռքէն, եւ իր տանը վերակացու կը կարգէ զայն, Դաւիթ այն առեւն ինքզինքը ենթարկուած կը տեսնէ ծանր փորձութիւններ, որ, որմէ յաղթական դուրս կ'ելլէ. եւ այդ միջադէպը ցոյց կուտայ արդէն, պատանի հերոսին մէջ, այն չափ ազնիւ հոգին զոր ժողովրդական երեւակայութիւնը փոխ տուած է իրեն: Ձենով-Յովանի կէնը՝ Սարիս, կը սերահարի Դաւիթին եւ կ'ուզէ զայն իր հովանին դարձնել. Դաւիթ զայրոյթով կը մերժէ անոր առաջարկները. «Հօշոքաբար, կ'ըսէ անոր, դուն իմ մա'յրս ես, ես քու որդի'դ եմ»: Սարիս կը պնդէ, կ'ուզէ դարան մը լաւութիւն արդ. կը հանուել օր մը անոր առջեւ եւ կը խնդի՝ որ ջուր լեցնէ զխուռ. Դաւիթ կը դիմարէ փորձութեանը, ջուր կը լեցնէ հօրաքրոջը զխուռն, միւս ձեռքովն աչքերը գոցելով. այսպէս կը յարգէ ընտանեկան յարկին սրբութիւնը, — եւ այդգիծին մէջ հայ ժողովուրդը ընտանեկան պատուոյն համար իր ունեցած ամբողջ խիստ պաշտամունքը դրած է: Սարիս, կառցած, վրէժը կը լռածէ՝ իր ամուսնոյն ըսելով թէ Դաւիթ ջնանցած էր զինքը զիւն հանել: Ձենով-Յովան, անխոր ու դուրսնաւան անձ մը եւ որ ձայնէն ուրիշ ոչինչ ունի գործող, կը հաւատայ կնոջն ըսածին եւ կը փութայ Դաւիթը տունէն վաճառել:

Դեռառի հերոսը զդուանք կը զգայ այս անարգարութենէն. բայց իր բարիութիւնը կը զսպէ. արդէն այնքան իմաստուն է որքան ուժեղ, կարող էր, «մէկ կ'իջով, ինչպէս կ'ըսէ, Ձենով-Յովանն ու իր առւնը օղը հանել», բան մը չ'ընենք, «Ի՛նչ ընեմ, կ'ըսէ հօրեղբոր, բող մըն է որ քեզ կը խաբէ»: Եւ տունէն կը հեռանայ:

Առեւն մը կը թափառի, չգիտնալով թէ ուր պահուի:

կը հանդիպէ պառաւի մը , որ ատենով իր հօրը սիրուհին է եղած , Ան գովքը կ'ընէ Մը-հերին , որ ողջ եղած ատենը Սասուն քաղաքը պաշտպանեց իր բոլոր թշնամիներուն զէմ եւ զայն հարուստ եւ յարգաւած կացոյց , եւ նոյն-կանքով կը խօսի ներկային վրայ , ուր Սասունն իր զօրութիւնէն ինկած , իշխանութեանը ներ-քեւ կը գտնուի Մարտիկիքին , այդ զարշիւի բռնաւորին որ Սասունը հարկատու դարձուց իրեն , կ'իմացնէ թէ ճիշդ այդ միջոցին Մարա-միկիքը Սասունը զրկած է զեսական մը , Կոստա-տին անուն , որ եկած է Ձենով-Յովանին ըսել , « Իսկոյն վճարէ՛ ինծի եօթը տարուան հարկը , ապա թէ ոչ տէրս որոյած է կործանել Սա-սուն քաղաքը : »

Դաւիթ առաջին անգամն ըլլալով բռնութեան վրայ գաղափար կ'ունենայ . կը զայնթակդի անկից , կ'աւզէ իր հօրն օրինակին հետեւիլ , կը հասկնայ թէ ինչ քանի պարտաւոր է զոր-ձածել իր ուժը , կը շտապէ Սասուն զանաւ : կը հասնի այն պահուն երբ իր հօրեղբայրը , հլու եւ համակերպակ , դրամը կը համբէ Կոս-թատին իր Դաւիթ կը հրաւիրէ Կոստանին իւ-կոյն հեռանալ Սասունէն . եւ երբ Կոստատին կը հրամայէ որ զուրս հանեն այդ սերախան , անոր վրայ կը նետուի , չըթունքները կը կըտ-բէ , ակոսները կը փրցնէ ու ձակտին կը գա-մէ , ու այդպէսով կը սպաննէ պաշն :

Մարտիկիք , այս լուրէն կատաճ , ստուար բանակ մը կը կուտակէ Սասունի մօտ եւ կը հրաւիրէ Ձէնով-Յովանը որ զինամարտի ըլլայ : Ձէնով-Յովանը կը պատասխանէ թէ ինքն անձ-նապէս չառարամադիր է այդպէս ընելու , բայց թէ չի կրնար զսպել Դաւիթ որ չ'ուզեր զլուխ ծռել :

Կը բացատրէ Դաւիթին՝ այն վտանգները զոր իր վարմունքը կը բերէ Սասնոյ վրայ : Դաւիթ արամամբանքով կը պատասխանէ անոր՝ « Գնա պտղէ գուն , ես գիտեմ ընելիքս : »

Այնպիսի գիշերը կը հսկէ : Կը մտածէ այն ծանր պատասխանատուութեանը զոր վրան կ'առնէ Ղաւ գիտէ որ իր պարտականութիւնն է կուռի բռնաւորին զէմ , բայց կը կարծէ թէ միայնակ եւ իր որսի պարզ զէնքերով կարող է թշնամոյն բանակը ջախջախել :

Բարեբախտաբար զարձեւել կը հանդիպէ պա-ռաւին , որ իրեն կ'ըսէ . « Քու հայրը օւռնէր իր Գուռիկի-Չալալի ձին , իր կաթակ-թուրք , իր գլխու զօտին , իր թաւշէ կապան , իր ոսկի ջամարը , եւ աջ թեւին վրայ Մարտիկիք բարձր Աստուածածնին խաչ-պա-տարագին : »

Դաւիթ կ'երթայ իր հօրեղբայրը կը գտնէ եւ կը հարցնէ թէ ինչ ըրած է այդ բոլոր պա-տերազմի հանդերձանքը : Ձենով-Յովաննկուզի մը խորը պահած է այդ բոլորը , որովհետեւ ինքը չի կրնար զանոնք գործածել , եւ չ'ուզեր որ Դաւիթ , արդէն իր անձնական արտասովոր ու-ժովն ա'յնքան խոռվիլ , ձեռքն անցընէ այդ զարհուրելի զէնքերը որ գիւրենք կրողն ան-պարտելի կը զարժնէ : Դաւիթ կը ստիպէ իր հօրեղբայրը որ իրեն ցոյց տայ այն տեղն ուր ա , դ առարկաները պահած է . կը հասնի իր նը-պատակին . կը գտնէ զանոնք ողբալի վիճակի մը մէջ , փոշիով ծածկուած : Կը լուայ , կը նո-րոգէ բոլորը , յուզիլ տեսարան մը կ'ունենայ ձիւնէ հետ , որ կը ճանչնայ իր սիրովը որդին եւ նոյն իսկ , իր ուրախութեանը մէջ , վայր-կեան մը խօսելու . կարողութիւնը կը ստանայ . « Կը յուսամ , կ'ըսէ , թէ քաջաբար պիտի կըռ-ուիս : ու պիտի տեսնես թէ ես ալ ինչպէս պիտի վարուիմ » : Մարտիկիք խաչը փակ սըն-տուկի մը մէջ կը գտնուի . Դաւիթ ծռնել կը չա-քի սնտուկին առջեւ , եւ կը պտղատի խաչին որ դուրս ելլէ . կափարիչը վեր կը ցատէ նոյն հետաքս , խաչը դուրս էր թոյի եւ ինքնին կ'աղայ Դաւիթին աջ թեւին վրայ կը կախուի :

Դաւիթ կը հազդի բոլոր այդ զգեստներն ու զարդերը , Այն ատեն ձին իրեն կ'ըսէ որ եր-թայ լոգանայ հրաշալի կաթնաղբիւրին մէջ : Այդպէս կ'ընէ , եւ հիմա իր ուժերը հարիւ-րապատկուած կը զգայ :

Կը վազէ կուռելու : Սպաննելու հաճոյքին համար չ'երթար , այլ իր հայրենի քաղաքը պաշտպանելու : Ուղղամբն է իր թշնամինե-րուն հետ . չ'ուզեր զանոնք յանկարծակիի բերել , անոնց վրայ յարձակելէ առաջ , բարձ-րաձայն կ'աղաղակէ . « Կուգա՛մ կոր , պատ-րաստուեցէ՛ք պատերազմի . եթէ քուն էք , ար-թա՛ր : Եթէ քուն էք , ոտքի ելէք , կուգա՛մ

կոր» Եւտոյ կը նետուի թշնամիներուն վրայ եւ անոնց կարգերուն մէջ ա՛ն ու սարսափ կը ձգէ :

Մեր զինուոր մը կուգայ իրեն կ'ըսէ . «Ինչո՞ւ կը խողխողես այդ բոլոր խեղճ զինուորները ։» Աստոնց ամէն մէկը մօր մը զաւակ է ։ Մարա՛մելիքն է որ զանոնք բոլորն ստիպեց հոս գա՛լու . «Գնա՛ զինքը գտիր եւ անոր հետ կոտէ՛» :

Դաւիթ իրաւացի կը գտնէ ծեր զինուորին ըսածը , եւ գէպ ի Մարամելիքի վրանը կ'ուղ-դուի :

«Կանչեցե՛ք Մարամելիքը , կ'ուզեմ՝ կոտիլ իրեն հետ ։»

Կը տեսնէ իր մայրը որ վրանին սեմին վրայ կ'երեւայ , Ան կը սիրէ Մարամելիքը . եւ անոր կեանքը վտանգի մէջ կը զգայ , տեսնելով իր որդին երիտասարդութեանը եւ ուժին ամբողջ փայլին մէջ եւ իր առակին ամուսնոյն գոգեքներովն սպառնալիքնուած . կը ջանայ համոզ-գել Դաւիթը որ Մարամելիքին հետ կոտելու գաղափարէն ետ կենայ , Դաւիթ չի թշուշար իր մօրն աղաչանքներէն եւ կը պնդէ որ Մըս-րամելիքը գայ իրեն հետ չափուիլ :

Մարամելիք հսկայ մըն է . կապիտ անասնա-կան ուժը կը ներկայացնէ ։ Իր վրանին մէջ կը քնանայ , Գունը շատ խորունկ է ։ Շամփուր մը կը տաքցնեն եւ ոտքերը կ'այրեն անով . իրեն կը թուի թէ լուր եւ որ ոտքը կը խածնեն ։ Արօրի մած մը կը տաքցնեն եւ ոտքին ներքանին կը փակցնեն . այս անգամ կ'ար-թընայ :

Նախ Դաւիթին վրայ արհամարհական ականարկ մը կը պտըտցնէ , եւ կը փչէ ա՛նոր վրայ , կար-ծելով թէ շունչովը միտայ պիտի կարենայ զայն ոչնչացնել , Բայց չ'ուշանար հասկնալու . թէ որու հետ գործ ունի :

Արդիւն վախը կը պատէ զինքը , եւ կը համո-ծէ խորամանկութեան գիմնէ՛ այդ վտանգաւոր ստիւնն խալըսելու համար , կը հրաւիրէ զայն որ վայրկեան մը գայ հանգչի վրանին տակ՝ կռիւն սկսելէ առաջ , Դաւիթ կը հաւանի : Զայն կը նստեցնեն այնպիսի տեղ մը ուր հոր մը կայ , որուն բերանը կտաւով մը ծածկած են ։ Դաւիթ հորին մէջ կ'իյնայ , Հոն , աղօթք մը կ'ընէ Աստուծոյ . անտես . ձեռքեր զինքը

զուրա կը հանեն հորէն եւ կը բերեն Մարա-մելիքի առջեւ : Կը բռնադատէ զայն անմիջա-պէս կռիւն սկսելու : Մարամելիք կը խնդրէ որ առաջին հարուածն ինքը տայ , «որովհե-տեւ , կ'ըսէ , ամենէն արեւոքն ինքն է , » Դա-ւիթ կ'ընդունի այդ պայմանը : Երեք տէգի հարուած կ'ընդունի , առանց տեղէն երեւալու : Կարգը կուգայ իրեն ։ Մայրը կը պաղատի որ կռիւը զաղբեցնեն ։ Մտիկ չ'ընէր ա՛նոր . մէկ հարուածով հսկան գետին կը փռէ , եւ անոր մարմինը երկուքի կը ձեղքէ :

Այդ վայրենանէն սկսեալ Սասունն իր ա-զատութիւնը կը վերագտնէ . Դաւիթ անոր բռնաւորը ջնջած է :

Այդ քաջադորձութիւնէն յետոյ . Դաւիթ այլ-եւս միակ մտածում մը ունի , այն է կին մը առնել , ընտանիք մը կազմել , իր քաղաքին պաշտպաններուն տունը յաւերժացնել , Եւ հիմա պիտի տեսնենք այդ հօքը եւ մագուր հազարն կքիլի ու նոյն իսկ աղարտիլը՝ գէշ կնոջ մը հրապարին տակ , որմէ այս անգամ անկարող կ'ըլլայ ճողոպրելու :

Հօրեղբայրն իրեն կ'առաջարկէ սոմուսնալ Ձմուցիկ-Սուլթանին հետ , որ այնքան պար-կեշտ որքան գեղեցիկ մանկամարդ աղջիկ մըն է , Բայց աշուղներ կուգան Դաւիթին կ'երգեն իմանդութ-Հանումի գերմարդկային գեղեցկու-թիւնը ։ Դաւիթ կը զիւթուի աշուղներէն բրգէնն կ'ընդու Ձմուցիկը , որուն ձեռքը խնդրած է հօրեղբայրն իրեն համար եւ որ կը սիրէ զինքը , եւ կ'երթայ այդ իմանդութը փնտռելու ։ Հսկայական կոյս մըն է ան , պղնձէ քաղաքի մը մէջ ամրացած , զոր կը պահեն քա-ռասուն բոբիլներ . եւ զեռ ոչ ռք յանդգնած է աչք վերցնել անոր վրայ :

Դաւիթ կը սարսափեցնէ քառասուն ըմբիշ-ները , պալատը կը մտնէ , եւ կը ներկայանայ իմանդութին , որուն համար իսկոյնն ինք-զինքը բռնուած կը զգայ մուկերն սրտով մը : Այն որ ամենուր յաղթած էր , այդ կնոջմէն կը նուաճուի : իմանդութ համարձակութիւն կ'առ-նէ միշնչեւ . անգամ զանի ապտակելու՝ կատակի համար , Դաւիթ կը կատարի : կ'արթիւն Աստուծոյ որ անհամար բանականեր ուղարկէ իմանդութի քաղաքէն : Դաւիթ իր ուժը իմանդութի

վրայ յիդրակը, — վատութիւն մը պիտի ըլլար, կը մտածէ, կ'նոջ մը ձեռք դպցնել, — բայց կ'ուզէ անոր ցոյց տալ իր զօրութիւնը՝ անոր քաղաքը տաշտպանելով բազմակուտայ թշնամիներու դէմ:

Այդ իրիկունն իսկ, քաղաքը կը պաշարուի խոշոր բանակէ մը: Դաւիթ պաշարողներուն վրայ կը նետուի, եւ հազարներով կը սպաննէ անոնցմէ: Պաշարողներն իրենց օգնութեան կը կանչեն համարաւոր ըմբիշ մը, Դաւիթի քեռին, Պարոն-Աստղիկը: Դաւիթ կը ճանչնայ զայն եւ կը վարանի զարնելու: Բայց ինչպէս զոռէ հոն է, կը դիտէ զինքը. կարող է կարծել թէ կը վախնայ Պարոն-Աստղիկէն: Կրքն խնթիկացած, կը սպաննէ իր ազգականը եւ հոն, մեռելներով ու վերաւորներով ծածկուած պատերազմի դաշտին վրայ, ինչպէս, Դաւիթի քաղութիւնէն նուաճուած, անձնատուր կ'ըլլայ անոր: Այսպէս է որ Մհերի որդին կ'ամուսնանայ ինչպէս ինչպէս:

Եւ Դաւիթ կը պատժուի իր գործած յանցանքին համար: Երբ Սառուն կը դառնայ, իր նշանածը, որ իր յիւստակին հաւատարմէն մնացած եւ որ իրեն չէ ներած այդ մատնութիւնը, կուգայ զինքը կը դժմուորէ եւ կ'ըսէ. «Բանի որ զիս էքցիք, կը հրաւերիմ որ զաս կուգիս ինծի հետ: Կա՛մ ես քեզ պիտի սպաննեմ, եւ ինչպէս զոռէ ու ես հաւատարմայէս այրի պիտի մնամք, կա՛մ դուն զիս պիտի սպաննես, եւ այն ատեն ինչպէս ինչպէս հետ պիտի կարենաս հանդիստ ապրիլ: » Դաւիթ չի գիտեր ի՛նչ պատասխանէ: Ամթ կը զգայ: Վերջ ի վերջոյ, կ'ընդունի հրաւերը: Կը խնդրէ միայն Ձմուցիկէն որ մենամարտը յետաձգէ ութ օրուան համար: Կը փափաքէ ինչպէս ինչպէս անգամ մը տեսնել Ձմուցիկի հետ կուգիլէ առաջ:

Կը դառնայ ինչպէս ինչպէս մօտ, Հոն, կը մոռնայ իր խոստումը, եւ ութ տարի կ'անցնէ՝ առանց Ձմուցիկը միտքը բերելու: Օր մը կը նշմարէ որ աջ թեւին վրայ կրած ինչ-Պատարագին ակփ-սեւ է դարձած: Խոստումը կը յիշէ: Կ'երթայ Սառուն: Մենամարտը տեղի կ'ունենայ, եւ Դաւիթ, Մարամիկիքին յաղթողը, Ձմուցիկի ձեռքով կը սպանուի: Միայն կամարդ աղչիլը, իր մաքրութեամբ միայն

հզօր, գետին կը զարնէ անպակն ըմբիշը որ զբերկուցաւ իր ուժէն՝ յորմէնէսէ զայն ազարտեց ի չարին գործածելով:

Բայց Դաւիթ, մեռնելէ առաջ, պատիժ մը կը կրէ՝ աւելի դառն քան իր անկման զգացումը եւ քան կ'նոջ մը ձեռքով աչք ամօթալի մահը: Այդ պատիժը, իր Մհեր որդին է, ինչպէս ինչպէս հետ իր ունեցած սիրոյն անթիւալ պտուղը:

Մհերի պատմութիւնը ուշագրաւ հակադասութիւն մը կը կազմէ Դաւիթի — առաջին շրջանի Դաւիթին, — պատմութեան հետ: Այդ հակադասութեամբ, ժողովրդական երեւակայութիւնը յստակօրէն սահմանադրած է բարեբար ուժի եւ քանդիչ ուժի իր յղացումը:

Մհեր, պիտի տարփանքէ մը սերած, չար, հրէշաւոր, իտէպէն զուրկ ուժ մըն է: Իր զօրութիւնը տարտապանած է, կը վնասէ ամէն հանդիպած բանին եւ զինքն ունեցողին իսկ կը նուշ: Մարմինը աշխարհի ծանր է որ ոտքերը հողին մէջ կը խրին եւ դժուարաւ կը քալէ: Կը սպաննէ, սպաննելու հաճոյքին համար: Կիւներ, ծերունիներ, երախաներ կը մորթէ: Արեւնանդութիւնը կը սիրէ. կը գողնայ, կը թալլէ: Թշնամիներուն վրայ կը յարձակի ոչ թէ իր հօրը ուղղամիտ եղանակովը, այլ խորամանկութիւնը գործածելով, յանկարծակի ընդելով զանոնք, որոգայթներ լարելով անոնց:

Ասկայն, ամենէն հրէշային արարքը զոր ի գործ կը դնէ, իր վարմունքն է հանդէպ իր հօրը: Ըստ որում ամենքը կը գանգատէին Դաւիթին՝ իր որդւոյն գործած վայրագութիւններուն մասին, Դաւիթ օր մը յանդիմանեց Մհերը: Չախ ուտելուն կատարած, Մհեր հօրը վրայ յարձակեցաւ եւ զարկաւ անոր: Դաւիթ, ստիպուած, ինքզինքը պաշտպանեց: Մենամարտը մը տեղի ունեցաւ հօրն ու որդւոյն միջեւ, եւ ինչպէս ինչպէս պաշտպանեցին անկարող եղան զանոնք զատելու: Դարբէլ հրեշտակն իջաւ երկնքէն, եւ ան միայն կրցաւ իրարմէ բաժնել երկու կուռքները:

Այն ատեն, Դաւիթ անիծեց իր որդին: «Բանի որ, ըսաւ, դուն համարձակեցար ձեռք վերցնել հօրդ վրայ, կ'աղանձմ Աստուծոյ՝ որ քեզ դատապարտէ զաւակ յունենեալս եւ միշտ ողջ մնալու: » Աստուծաւ յետեւող աղանջները Գառնուտ տարուան

կոտորումէ ու թալանէ յետոյ, օր մը որ վաճառորդի գալանէն էր, Մհերի գահաժիծեցաւ հորի մը մէջ, ուր կը մնայ մինչեւ հիմա, բոս աւանդութեան, եւ ուր պիտի մնայ, յաւերժապէս կենդանի մինչեւ ժամանակաց վախճանը: Վանայ մէջ կայ քարայր մը, կոր ժողովուրդը կ'աշտանէ «Մհերի այր», այդ քարայրին մէջն է որ կը կործանե թէ Մհեր կը գտնուի: Գեղըվուհներն Աստուծոյ կ'աղօթեն միշտ որ Մհերը յաւիտեան հոն փակուած պահէ: «որովհետեւ, կ'ըսեն, եթէ դուրս ելլէ, աշխարհս պիտի կործանէ:»

• •

Հօրմէ մը անիծում եւ հորի մը մէջ յաւերժապէս կենդանի մնալու գաղափարները որդի ոյն այս աւանդալէպն արդէն կը գտնուի հեթանոս Հայաստանի մէջ հին աւանդութեանը մէջ, զոր կը յիշատակէ Մովսէս Քորենացի: Արտաւազդ, երիտասարդ ու լիբը իշխանը, որ անարգած էր իր հայրը, բարի Արտաշէս թագաւորը անկից անէծք ընդունեցաւ: Մասին քաջերուն ձեռքով վիճ մը գահաժիծելու եւ հոն խաւարին մէջ գամուած մնալու: Եւ իրօք, աւանդալէպին համեմատ, օր մը որ զացեր էր Մասին վրայ որսալու, «բալլեց» զինքը բռնեցին եւ նետեցին վիճի մը մէջ ուր կը մնայ մինչեւ հիմա՝ ժայռերու շղթայում, որովհետեւ ան ալ աշխարհս պիտի կործանէր, եթէ երբեք դուրս ելլէր վիճէն:

Գարդ մը հայ քննադատներ կարծած են թէ Արտաւազդի աւանդալէպը, որ Մհերի հեթանոսի մէջ կը կրկնուի, խորհրդանշանական մէջ կարողացաւ թիւնն է գերութեան վիճին մէջ շղթայում: Կայ ժողովրդին՝ կապանքները փրկելու եւ աղատ կիսանքի վերադառնալու բաղձանքին: Ուրիշներ կը մտածեն թէ Արտաւազդի եւ Մհերի աւանդալէպը հին միթոս մըն է, ընական տարրերու պայքարը պատկերացնող: Եւ կը կարծեմ թէ այդ երկրորդ մեկնութիւնը ճշմարտութեան բաժին մը ունի: շատ հին տիեզերածնական միթոսն էր մէկ մը՝ Կայրից պահուած ըլլալու է Արտաւազդի եւ Մհերի աւանդալէպին մէջ, որ յայտնաբերւեալ

տով խնամութեան ունի յունական միթոսին հետ Պրոմէթէասին որ կովկասի ժայռերուն գամուած էր եւ որ աստուածները պիտի տապալէր եթէ կապանքներէն արձակուէր: Բայց շղթայում ապստամբ ուժի մը այդ հին միթոսը հայկական աւանդալէպին մէջ խառնուած է բոլորովին «մարդկային» պատմութեան մը, իրական կեանքէն փոխ առնուած եւ ընտանեկան բարոյականի դաս մը պարունակող: Մարտազդի եւ Մհերի պատժելը կը թարգմանէ անիծումն անիծումն առաջ՝ աւանդալէպին արդի ձեւին մէջ՝ հայ ժողովրդին պաշտամունքը ծընողքներու հանդէպ ալիս եղած երկրիւմ յարգանքն համար:

Ամենէն աւելի «Բիւսթէմու Սոհրապ»ի պարսիկ հեթանոսին հետ է, որմէ Ֆերստուսի իր «Եհաննամ»ին ամենէն զեղեցիկ դրուագներէն մին քաղած է, որ «Դաւիթ. եւ Մհեր»ի աւանդալէպն ուղարկուած հանդիտութիւն մը կ'ընծայէ:

Բիւսթէմ, Դաւիթի պէս, տղայ հասակէն վաղահաս եւ գերբնական ուժ մը կը յայտնէ: Պաշտպանն ու նետուէն է Պարսից թագաւորութեան որուն զեհապետը, Գար-Գառու, խնեթ մը եւ վաշիւմով մըն է, ինչպէս որ Դաւիթ պաշտպանն է Սասունի եւ Ջնիով-Յովան՝ վառասիրտ մը: Ան ալ ունի իր զեղեցալուսական ու անձնուէր ձին, Բաթուր, ինչպէս Դաւիթ իր Գարկիկ-Ջալալին ունի: Ան ալ Աստուծոյ կը դիմէ, ինչպէս բարեպաշտ Դաւիթը, ամեն անգամ որ զերազոյն վտանդի մը հանդէպ գտնուի, որովհետեւ երկուքն ալ, ճշմարիտ Արեւելցիներ, ճակատարարապաշտ են, եւ կը մտածեն, որքան ալ զիտակցութիւնն ունենան իրենց ուժին, թէ «առանց Աստուծոյ կամքին» մարդոց ոչինչ է: Բիւսթէմ իր Սոհրապ որդւոյն հետ կը մեղմամարտի, ինչպէս Դաւիթ Մհերի հետ:

Բայց տարրերութիւնները բազմաթիւ են եւ խորին՝ երկու տիպարներուն միջեւ, եւ այդ տարրերութիւնները գերազանցապէս յատկանշական են երկու ժողովուրդներուն ոգւոյն: Բիւսթէմ խորամանկութիւն կը գործածէ, ամէն տեսակ վարպետ միջոցներ կը կիրարկէ, Դաւիթ կ'արհամարհէ դանոնք, Բիւսթէմ աշխարհակալութեան հրապրէս ունի, կը պատեւրաւոր ամբողջ աշխարհս Պարսկաստանի լու-

ծիր տակ դնելու համար Դաւիթ ուրիշ նպատակակէտ չունի բայց եթէ պաշտպանութիւնն իր հայրենիքին եւ զայն հարստահարող բռնաւորին չըպցումը Բիւսթէմ երբեմն վայրագ է. ան պահուն ուր Սոհրապը կը զգեսանէ եւ սուրն անոր կողք կը միսէ, կը նախատէ զայն Դաւիթ, իր անկումէն առաջ, զերպաղանցապէս խղճահար հերոսն է Բիւսթէմ կը կուռի իր ողորոյն հետ՝ առանց՝ զայն ճանչնալու, եւ պարսիկ հեքեաթին այդ տեսարանը կը խորհրդապատկերէ կոյր ձապատագիրը՝ որ ապուշ անգթութեամբ մը իրարու դէմ կ'արձակէ երկու քաջ ու ազնիւ էակներ որոնք իրար պաշտելու համար էին եղած Դաւիթ եւ Մեհր կը կուռին առաջն Եւ եւ զխալուսնքի զոհ ըլլալու, միմիայն հնազանդելու համար, ըստ հայ հեքեաթին ներքին իմաստին, Սեւտուծոյ կամքին որ յանցաւոր եւ ինկած հերոսը կը պատժէ իր սեփական որդին մշելով որ ձեռք վերցնէ անոր վրայ Խանդոտ, փայլուն եւ ամեն բանէ առաջ վիպական ներշնչում մըն է որ կ'ոգեւորէ պարսիկ հեքեաթը, որուն մէջ լաւ ճշգրտած բարոյական նշանակութիւն մը կը պակսի. հայկական հեքեաթը ամէն բանէ առաջ «բաւրոյական» զեւցազնեղութիւն մըն է, եւ քրիստոնէական բարոյականի, Կարեւոր տարբերութիւն մը, վերջապէս, եւ որուն մէջ ամբողջ առաւելութիւնը պարսիկ հեքեաթին կողմն է, այն է որ «Բիւսթէմ եւ Սոհրապ»ի պատմութիւնը բազմի ունեցած է շքեղ ձեւի մը մէջ մեծ բանաստեղծէ մը երգուելու, մինչդեռ Դաւիթի եւ Մեհրի աւանդալէպոր, պատահներէ պատմութեամբ, կամ ժողովրդական պոէտներէ երգուած՝ նախնական ու բարբարոս ձեւի մը մէջ, դեռ կը սպասէ իր Զիրտուսիին ։

ԱՐՇԱՅ ԶՊԱՆԵԱՆԷ

ԽԱՋ-ՓՈՒՇ

ՊԱՏԿԵՐ ՊԱՐՍԻԿ ԽԵՂՃԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԷՆ(*)

(քարգումանաւած արեւմեհան հայերէնի)

Ի

Մզկիթէն յետոյ բաղնիքը մասնատական աշխատիքի այն կարեւոր հիմնարկութիւններէն մին է որ բարեպաշտ միւսլիմանին թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ մարմնաւոր պէտքերը կը հոգայ. այդտեղ կը կատարուին լուացման ծէսերը, այդտեղ կը ներկուին սրբաւար հինայով՝ կրօնասէր հանձնեւոր նուիրական մօրուքներն եւ ոտքերուն ու ձեռքերուն եղունգները ։

Ինչպէս որ մզկիթին իր հովանաւորն տակ կը պատրաստէր ազգատներն ու անտուն անտեղ նըղեհներու բազմութիւն մը, նոյն բարիքը կը կատարէ նաեւ բաղնիքը ։

Ներկայացնեմք Թահրանի բազմանիւնքներէն մին ։

Մեզի համար հետաքրքիր է այն մասը որ տեղէն կը տաքցնեն բաղնիքը, Ատի ետեւի կողմի մեծ բակն է, ուր ամբարուած են բոլոր վառելի նիւթերը Փայտը պակասութեան պատճառով, մասամբ կը վառեն մանրած յարդ եւ անասուններու աղբ ։ Ճանթէի եւ ուրիշ դասական բանաստեղծներու նկարագրած գոթիքը շատ փոքր նմանութիւն ունի Պարսից բաղնիքի այն ստորերկրեայ հրամբարին հետ, որ, շատ յատկանշական անունով մը, կը կոչուի «ճահնամ» , որ ցահնի կամ գոթիքը ըսել է ։ Մթին մուտք մը, ծուխէն ու մուխէն սեւցած պատերով, դէպ ի այդ գոթիքը կը տանի ։ Այդտեղ անխիջանելի կերպով կը վառի կրակը եւ իր ջերմութիւնը կը տարածէ դէպ ի բարձր ընդարձակ կամարները, որոնց վրայ դրուած են ջուռով լեցուն արագին կաթնասներ, որոնք բոլորակ աւապաններու ձեւ ունին, Գոթիքէն՝ կաթնասներու մօտած տակերը միայն կ'երեւան, իսկ անոնց լայն թերանները կը քաջուին վերի յարկը, ուր բուն բաղնիքը կը գտնուի, այսինքն լուացման տեղը ։

(*) Բաֆֆի այս վիպակը Ալթազանքի 1886 տարեշրջանի 27 եւ 28 թիւերու մէջ երեւցած է, եւ իր հատորներէն ոչ մէկուն մէջ չէ ամփոփուած դեռ, որով եւ անծանօթ կը մնայ շատերուն ։ «Անահիթ» ինթերքողներուն կը կարծենք հաճոյք պատճառի զայն հրատարակելով՝ արեւմտեան հայերէնի թարգմանութիւնը ։
A.R.A.R. @